

H.W. Bailey. Arya

Versta iš "Encyclopedia Iranica", 2, 1989

ARYA - etninis apibūdinimas Achaemenidų užrašuose ir zoroastriškoje Avestos tradicijoje. Avestoje naudotas nusakyti etninės grupės nariams atskiriant nuo kitų įvardintų grupių (tuirijų, sairimų, dachų, sainų ar sainių) bei likusio ne airiško pasaulio (*an-arya*). Senojoje persų kalboje *ariya*- sutinkamas Darijaus posakyje *ariya*: *ciça*: *ariya* - „arijai, arijų kilmės“ bei Kserkso *pārsa*: *pārsahyā*: *puça*: *ariya*: *ariya ciça* - „persas, perso sūnus, arijus, arijų kilmės“. Frazė su *ciça* („kilmė“) užtikrina, kad tai etninis vardas platesnės prasmės nei *pārsa*, o ne vien paprastas būdvardinis apibūdinimas. Atitinkamos akadų ir elamitų transkripcijos būtų *a-ri-i*, *ar-ri-i šitir* ir *har-ri-ia*, *har-ri-ia*, *ši-iš-ša*. Elamitai taip pat išsaugojo Ahura Mazdos vardo patikslinimą: *u-ra-mas-da na-ap har-ir-ia-na-um* (Behistun 62) - „Ahura Mazda, arijų dievas“. DB 4.89 *ariyā* - „arijietiška“ nurodo raštą arba kalbą.

Avestoje yra daugiskaitinis aire (Yt. 5.69): *yaθa azam avata vərəθra hačāne yaθa vīspe anye aire* „ar galėčiau gauti tiek pat jėgos kaip visi kiti arijai“. Lankininkas *Ἐραξša-* (nauj, pers. *Āraš*) aprašomas kaip (Yt. 8.6): *xšviwi.išvatəmō airyanqm* („greičiausiai šaudantis lankininkas iš arijų“). Kavi Haosravo vadinamas (Yt. 15.32) *arša airyanqm* („arijų didvyris“) (*aršan-* „vyras“). Žinomos arijų *dahay-* žemės (daug. *airyanam dahyunam*); o kartą paminėta *pāda* („gyvenvietė“; Yt. 4.5 *airyābyō pa'aēibyō*). *x'arənah-*, („sėkmė“ arba neaiški „šlovė“), poruojama su daugisk. (*airyanqm x'arənō*) ir būdvardžiu (*airyanam x'arənō*). Tas pats būdvardis apibūdina *vaējah-* („plati teritorija“) pavadinime *airyanam vaējō*, vienask. *airyene vaējahi* („arijų lyguma“), pirmoji iš Ahura Mazdos sukurtų žemių (Videvdat 1.3). Yašt 13.87 frazė *nāfō airyanqm dahyunqm čiθram airyanqm dahyunqm* („arijų žemių giminės, kilę ir arijų žemių“) atitinka *čiθra-* naudojimą su sen. pers. *ariyaciça*. Arijų žemėms priešpastatomos *anairya-* („ne arijų“. kaip *anairyā diqhāvō*, Yt. 19.68); ši dichotomija vėliau nusitęsė į persų tradiciją.

Avestoje randame 4-ių vietovių pavadinimus su *ariya-*. *airyō.šayana-* („arijų buveinė; Yt.10.14) 4 gerai žinomi: *iškātām pourutāmča mourum hārōyūm gaomča suyδām x'āirizāmča* (Iškata, Pouruta, Margu, Haraiva, Gava-Sugda, Hvarazmi). *Airyō-xšuθa* kalnas yra rytų Irane (...). Miškas (*razurā*. Yt.15.32) vadinamas *vīspe.aire.razuraya* buvo vieta, kur Kavi Haosravo nužudė Vayu. Ketvirtuoju pavadinimu yra *airyanam vaējō*, Zor. Pahl. *ērān-vēž*, dažnas tekstuose ir prisimintas ir manichėjų Sogdiano ir Turfano partiečių (*ry'n wyžn*, žr W.B. Henning, BSO AS 11, 1943, p.49). Graikų kalboje, Herodotas (7.62) teigė, kad praeityje, medai buvo vadinti *Arioi*. Graikų *Areia* (lotynų *Aria*) senovės persų *Haraiva*, *Baloči Hare(v)*, armėnų *H(a)reu*, galimai kėlė sumaištį.

Ta pati etninė koncepcija išlaikyta ir vėlesniais amžiais. „*Dēnkard*“ (red. Madan, p.438.23) siūlo *hutōhmaktom ēr martōm* („geriausio gimimo arijas“), siedamas *arya-* su „geru gimimu“ [Red.: t.y. kilmingumu]; palyg. senosios persų ryšį su gimimu *ariyačiça*. Panašiai *ērīh ut dahyupatih* (ten pat, 553.17; „kilmingi ir valdžia“) kontrastuoja su *arg ut bār hač škōhišn* („dirbantieji ir skurstantys“). Šapuro I užrašas iš „Ka'ba-ye Zardošt“ (ŠKZ), part. *ry'n W'n`ry'n (aryān ut anaryān)*, vid. persų *ry'n W'n`ry'n (ērān ut anērān)*, palyg armėnų *eran eut aneran* nurodo visus žinomų kraštų gyventojus. Karališkasis titulas Sasanidų užrašuose yra part. MLKYN MLK' *ryān ut anaryān kē šihr hač yazdān*, vid. persų *kē čiθrē hač yazdān*, graikų *aranon kai anarianon* (ŠKZ 1). Vienaskaitos forma part. *ry*, vid. persų *yly*, graikų arian sutinkamas tituluose: *ry mzdysn nryšhw MLK'*, **ary mazdēzn Narēsahv šāh* (Part. ŠKZ 19); *yly mzdysn nryšhw MLK'* (vid. persų 24), graikų *arian masdaasnou*. Imperija vadinta *ry'n hštr* (part.), *ērān šahr* (Zor. Pahl.). Armėnai išlaikė *arya-* daugisk. vardinink. *ari-k*, daugisk. kilm. *areac'* bei vienask. *ari ayr* (arijas, persas); yra neigiamas *anari-k'*, kaip ir vid. persų frazė *eran eut aneran*. Naujoji persų turi *ērān* (vakarų, *iran*), *ērān-šahr*. Kaukaze osetinų kalba turi digoronetišką *erā*, *irā*, ironų *ir* su dig. *iriston*, ironų *iryston* (...), paveldėtą „Alan“ ir lotynų *Arani* (1459 m.). „Alan“ pavadinimas sutinkamas graikų *Alanoi*, lotynų *Alani*, kinų *A-lan*, Kaukazo megrelių *alani k'oč'i* („drąsuolis“), gruzinų *Alanet'i* („Alanių šalis“), persų *Alan*, arabų-persų *al-Lān* kaip žmonių šiaurės Kaukaze, buvusių galingais iki mongolų įsiveržimo, apibūdinimas.

Už Irano ribų irgi yra daugybė įrodymų apie senovės Indijos Vedų ir vėlesnių tekstų tradiciją. Žodis *arya-* su trimis kirčiais (*árya-*, *aryá-*, *aryà*) tradiciškai palydimas *īsvara-* („turėtojas, savininkas“, arba ne taip aiškiai „šeimininkas, valdovas“). Ta pati prasmė siūloma ir Rigvedos *arī-*. Tačiau, lyginant su iranėnų *arya-* indų tradicija turi *ā'rya-*, kuria paprastai laikomas būdvardžiu pailginus balsę (*vṛddhi* formacija), tačiau taip gali būti aiškinama ilga *a* prieš dvi priebalses. Vedose sutinkama *Kathaka*, kuris *āryam varṇam* (arijų spalvos) priešpastatant arijų priešų *dā'sam vārṇam* (dasų spalvai) – RV 2.12.4.

Greta šios konfrontacijos yra ir Džaiminijos socialinė priešprieša *āryam ca varṇam śaudram ca* („abiejų arijų ir šudrų spalvos“), kai šudros visų pirma buvo dirbantieji RV 1.77.3 sutinkama *devayántir vísa . . . ā'rīh* - „pamaldžių arijų namai“ (jei šis yra moteriška giminė iš *arya*; tradicinė daryba yra iš *ar-* - „judėti“). Vėlesniuose indų tekstuose drama turi *āryaputra* žmonos kreipimuisi į savo vyrą: „arijaus sūnus“ arba „kilmingojo sūnus“. Budistų šaltiniuose *ārya-*, moteriškos giminės

āryikā- yra pagiriamasis epitetas vienuoliui ir vienuolei naudojamas vietoje *bhikṣu* ir *bhikṣuṇī*. Jis tam tikra prasme naudojamas dėl „kilmingas“ budistiniam *satyāni* (teisingos doktrinos) ir *dharma* (doktrina) terminuose *ārya-satyāni* ir *ārya*-*dharma*. *arya*- iš *ārya*-*dharma* Khotan Saka verčia *aysna* - „aukšto [kilmingo] gimimo“. Vėlesnės indų kalbos, pali ir įvairiose prakriti turi atitinkamas vėlesnes formas. Budistiniai šaltiniai patvirtina „aukšto gimimo“ arba „kilmingo“ ir „iš valdančiųjų“ prasmę. Taip tibetiečių kalba turi *rje-po*, *rje-hu*, *jo-bo jo-hu* (valdovas, šeiminkas) su kinų papildu „gerbiamas žmogus“; tibetiečių *ya-rabs* („aukšto gimimo“) kildina *aryata*- (taigi, „kilmingieji“). Kaip pagiriamasis Indijos epitetas taip pat paminėtinas *Āryadēsa*- („kilminga žemė“) ir sanskritui - *Ārya-bhāṣā* („kilminga kalba“).

Pažymėtinas, kartu su priesaga, *āryaka* („gerbiamas žmogus“), pali *ayyakā*- („senelis“) ir *ayyakā* („senelė“). Hindi sanskritas turi *āryāvarta*. Skirtumas tarp *ārya*- („kilmingas“) ir *dāsā*- („vergas“) bei *dāsya* (niekinamasis apibūdinimas) iranėnų kalboje dingęs. Senoji persų turi *dahyu*- („kraštas ir jos gyventojai“), Turfano partiečių turi *dāhīft* („vergija“). Tačiau Khotan Saka *daha*- - „vyras, drąsus asmuo“ ir Waxi *dhai*- „didvyris“ (*dahy) naudojami teigiama prasme. Su tuo *daha*- galima palyginti *dasa*- - žmogus, kuris buvo iki manu- („žmogus“).

Faktai nenuginčijami, tačiau nepasiektas susitarimas dėl ankstyvosios iranėnų ir indų žodžių reikšmės. Nesurasta įrodymo apie tokį etninį indoeuropiečių pavadinimą. Iranėnų-indų skiemuo *ar*- yra daugiareikšmis savo kilme: iš IE *ar*-, *er*- arba *or*-. Vieninteliu indoeuropietiškos *ar*- kilmės įrodymu tėra keltiškas senosios airių kalbos žodis *aire* („laisvas žmogus“) iš airių teisės ir *aire* (vienask. kilm. *airech*, daug. vard. *airig*) papildant lotynišku *optimas* („geresnės klasės“). [firmoji germaniškų vardų *ario*- dalis visad gali būti tapatinama su *hario*- - „armija, kariuomenė“. Keltiška *ario*- dalis varduose yra neaiški, nes keltai numetė pradinę *p*-]. Tokio silpno įrodymo pagrindu kamienas *ar*- paprastai priimama kaip indoeuropietiškas. Buvo daug bandymų sieti *arya*- su kitais pagrindiniais žodžiais. H. Guntert'as „Der arische Weltkonig und Heiland“ (Halle, 1924) pasiūlė „allied“ (kamienas *ar*- dėl „tikti“). Paul Thieme pasiūlė atsekti Rigvedos *arī*, papildyta *īśvara*-, Atharvedos *āri*- - „priešas“ (AV 13.1.29; *āriṣ yó nah pṛtanyati* - „priešas, kovojantis prieš mus“), kartu su *arya*- ir *ārya*, iki primityvios bendruomenės šeiminko ir svečio tarpusavio ryšis buvo išreiškiamas vienu žodžiu.; jis jį vertė „pašalietis“ („Der Fremdling in Rigveda“, Leipzig, 1938). Tai priėmė L. Renou („Etudes vediques et panineennes, II, Paris, 1956, pp.109-111“) ir Wackernagel-Debrunner'is, bet kritikavo G. Dumezil'as („Le troisieme souverain“, Paris, 1949).

Kitoks aiškinimas pateiktas „Iranian arya and daha-“, TPS, 1960, pp.87-88. Pripažįstant *arī* ir *arya* kaip *īśvara*- („savininkas“), tie žodžiai atsekami iki kamieno *ar*-, gerai patvirtinto iranėnų kalboje „gauti“ ir „duoti“ prasmėmis. Avestano kalboje yra *ar*- ir osetinų *ar*-; palyg. graikų *arnumai* („gauti“) ir armėnų *arnoum* („gauti“), taigi indoeuropiečių *ar*- [tačiau *āri*- - „priešas“ susijęs su Rigvedos *rti* - „pulti“ ir iranėnų *artik* - „pulti“, taigi indoeuropiečių *er*-]. Dėl *arya*, iranėnų etninio pavadinimo, pasiūlyta pradėti nuo „sėkmingo gimimo“ prasmės ir taip nuo osetinų *ār-ārd* - „pagimdyti kūdikį“, atskira tos pačios indoeuropiečių *ar*- šaknies reikšmė. Palyg. senovės skandinavų *geta* - „gauti, o taip pat „pagimdyti kūdikį“; *getinn* - „gimdyti“.

Bendruomeninė padėtis, kuri buvo perteikta žodžiu *oikarkhia*, gimus suteikdavo kilmingumą; tai išreikšta vėlesniu panaudojimu *ā-zan* kaip *āzāta*- („gimęs rūmuose, kilmingas“); Indijos tradicijoje tai išreiškiamą *ājāneya*- („gerai gimęs“; kalbant apie žmogų ar gyvūną). Tad tas *arya*-, Indijos *ārya*- („kilmingas“) puikiai tiko žmonėms ir vėliau išsivystė į etninę „pranašumo, kilmingumo“ koncepciją. Khotano Sakoje *ar*- identifikavimas su *ā-zan*- atsekant *arya*- per *āyśna*- iš *ā-zan-ya-, kam Avesta numato *āsna*- („gerai gimęs“), o man. vid. pers. *āznān*, armėnų *azniu* („pranašus, kilmingas“). Į čia gerai tinka keltų *ariak („laisvas žmogus“) ir *optimas*. Taip pat pažymėtina, kad (su priežastiniu *-nu*-) hetitų *ar-nu*- („vesti gyvulį kergimui“) geriau gretinamas su iranėnų osetų *ar*- („atsivesti jauniklius, pagimdyti“) nei su graikų ornumi („suplakti, susijaudinti“). Kas dėl nėščiai *arya*- reikšmės „geras gimimas“, pastebėjime, kaip lotynų *gentilis*, pradžioje reiškęs „šeimos“, romanų kalbose pasikeitė į „kilmingas“. Hetitų *arawa*- („laisvas, kilmingas“) galėtų čia būti pateiktas suteikiant pirmumą E. Laroche. Hommages a G. Dumezil, Bruselis, 1960, p.124-28, kur jis atsekamas iki *ara*-, „draugas“ ir lyginant su gotų *freis* („laisvas“) ir *frijonds* („draugas“).

Arya- kaip pirma tikrinių žodžių dalis tampa nevienareikšme, nes egzistavo du žodžiai: *arya*- - „arijas“ ir *arya- - „turtai“ (palyg. Man. Part. 'yr, arm. *ir*, vid. pers. *xīr*, khotan sakų *hāra*- - visiems reiškiant „daiktas“). Tokie pavadinimai buvo senovės persų Ariyaramna (graikų Ariaramnes), Ariobarzanes; elamitų Harrikhama, Harrimade, Harriman, Harripirtan; lidų Arijamana, Nisos Partos 'rymtrk, sغدų sostinės Bukhara pavadinimas: kiniškai A-lam-mit iš *aryāmēḍa(n) (J. Markwart. Wehrot und Arang, Leiden, 1938, p.140), vėliau Ramethan'as.

Galiausiai įvairūs aiškinimai buvo pasiūlyti Rigvedos *Aryamán*- ir Avestos *airyaman*-, kurios pirmoji dalis skelbia „tikras, arijas, turtai“. Antgamtinė būtybė (vadinama *ādityá*-) Arijamas turi epitetą *sátpati*- („namų prižiūrėtojas“). Jis atsakingas už turtus; iš čia jo vardą siūlo aiškinti kaip „būtybė, atsakinga už turtą ir svetingumą“.

Bibliografija:

1. O. Schrader, A. Nehring. Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde, Berlin and Leipzig, 1917-23 (s.v. Arier);
2. A. Debrunner. Zum Ariernamen// A Volume of Eastern and Indian Studies Presented to F. W. Thomas, Bombay, 1939, pp. 71-74;
3. W. Belardi. Sui nomi ari nell'Asia anteriore antica// Fontes Ambrosiani XXVII, 1951, pp. 55-74;
4. M. Mayrhofer. Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen I, Heidelberg, 1956, pp. 49,70, etc.;
Idem, Onomastica persepolitana, Vienna, 1973, nos. 8.458, 8.472, etc.;
5. H.W. Bailey. The Second Stratum of the Indo-Iranian Gods// Mithraic Studies, ed. J. R. Hinnells, Manchester, 1975, pp. 1-20.